

SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ
„80 LAT CENTRALNEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO.
OD PROJEKTU EUGENIUSZA KWIATKOWSKIEGO
DO PROCESÓW MODERNIZACYJNYCH POCZĄTKU
XXI WIEKU” – RZESZÓW, 13–14 XI 2017 R.

Historia Centralnego Okręgu Przemysłowego ma swoje ważne miejsce w politycznych i gospodarczych dziejach Polski. Doczekała się również stosunkowo bogatego dorobku publikacyjnego¹. Mimo tego inicjatywa Eugeniusza Kwiatkowskiego i jej losy wciąż budzą żywe zainteresowanie badaczy, czego dowodem są zarówno kolejne publikacje², jak też organizowane w związku z rocznicami podjęcia budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego konferencje i sympozja naukowe. Podobnie działo się w 2017 r., gdy mijalo 80 lat od rozpoczęcia tej sztandarowej inwestycji II Rzeczypospolitej³.

Jedna z konferencji naukowych do niej nawiązujących odbyła się 13–14 XI 2017 r. w Uniwersytecie Rzeszowskim. Została zatytułowana „80 lat Centralnego Okręgu Przemysłowego. Od projektu Eugeniusza Kwiatkowskiego do procesów modernizacyjnych początku XXI wieku”, a organizatorami byli Wydział Socjologiczno-Historyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wydział Zarządzania

¹ Zob. np. J. Gołębiowski, *Centralny Okręg Przemysłowy. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*, Kraków 2000; Z. Dziemianko, *Przemysł zbrojeniowy w Centralnym Okręgu Przemysłowym*, Toruń 2004; B. Kaczmar, *Rzeszów miastem COP*, Rzeszów 2001; *Centralny Okręg Przemysłowy – wczoraj, dziś, jutro. Materiały z konferencji naukowej w 75. rocznicę rozpoczęcia budowy COP-u*, red. A. Garbacz, B. Trybuła, współpr. A. Garanty, K. Walczyk, Stalowa Wola–Warszawa 2012; M. Furtak, *COP: Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939. Architektura i urbanistyka: kraj, region, miasto, fabryka, osiedle, budynek*, Łódź 2014.

² M.M. Drozdowski, *Historia Centralnego Okręgu Przemysłowego. Geneza, budowa, wizja przyszłości, opinie*, Warszawa–Radom 2015; *Sztafeta: Eugeniusz Kwiatkowski i Centralny Okręg Przemysłowy a współczesne procesy modernizacyjne na Podkarpaciu*, red. P. Grata, Rzeszów 2015.

³ 19 VI 2017 r. odbyła się np. konferencja naukowa w Starachowicach „Miasto, ludzie fabryka. Starachowice w założeniach Centralnego Okręgu Przemysłowego”. 8 IX 2017 r. miała miejsce konferencja w Stalowej Woli „Centralny Okręg Przemysłowy. W kierunku innowacyjnej gospodarki w Polsce. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość”. Natomiast 23 XI 2017 r. odbyła się Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa „Centralny Okręg Przemysłowy i jego implikacje dla lokalnego rynku pracy”, zorganizowana przez Wydział Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Politechniki Rzeszowskiej oraz Polskie Towarzystwo Historii Gospodarczej. Patronat honorowy nad wydarzeniem objęli: rektor Uniwersytetu Rzeszowskiego, rektor Politechniki Rzeszowskiej, marszałek województwa podkarpackiego, wojewoda podkarpacki oraz prezydent Rzeszowa.

Po oficjalnym otwarciu konferencji rozpoczęły się obrady plenarne. W pierwszej sesji, zatytułowanej *Centralny Okręg Przemysłowy – geneza i znaczenie*, moderatorem był dr hab. prof. UR Paweł Grata. Wystąpienia zainaugurował referat dr Małgorzaty Łapy z Uniwersytetu Łódzkiego pt. *Preludium do powstania Centralnego Okręgu Przemysłowego. Idea koncentracji przemysłu w „trójkącie bezpieczeństwa” i jej realizacja (1921–1936)*. Prelegentka podjęła temat genezy i dojrzwania idei rozwoju przemysłu II Rzeczypospolitej na terenach pozostających poza zasięgiem lotnictwa potencjalnych agresorów.

Jako druga wystąpiła dr hab. prof. UW Cecylia Leszczyńska, która zaprezentowała referat pt. *Centralny Okręg Przemysłowy a problemy dysproporcji cywilizacyjno-gospodarczych między Polską A i B*. Zwróciła uwagę na różne podejścia do kwestii rozwoju gospodarczego w krajach europejskich, zastanawiając się, jakie były wewnętrzne czynniki stymulujące rozwój gospodarczy. Referentka odniosła się do koncepcji podziału Polski na części A i B. Zaznaczyła wyraźnie, że granice tego podziału nie były jednoznaczne i był on w dużej mierze umowny. COP miał – zdaniem badaczki – stanowić połączenie Polski A i B. Przedstawiła również wnioski z badania struktury i dynamiki środowiska osób czynnych zawodowo w dwóch przekrojach (poza rolnictwem i w przemyśle) w każdym z 44 powiatów wchodzących w skład COP w latach: 1931, 1950, 1960, 1970, 1988. Jednym z wniosków, do jakich doszła referentka, była konstatacja, że województwo rzeszowskie osiągnęło spore zdolności gospodarcze po II wojnie światowej, a potencjał całego Centralnego Okręgu Przemysłowego został znakomicie wykorzystany.

W referacie prof. dr. hab. Kazimierza Badziaka z Uniwersytetu Łódzkiego pt. *Dominacja polityki nad gospodarką. Inwestycje ze środków gospodarki publicznej ze szczególnym uwzględnieniem lat 1936–1939* mocno zabrzmiała teza, że COP był nie tyle wielkim osiągnięciem gospodarczym, ile zamierzeniem propagandowym. Referent zauważył, że przy okazji dyskusji o COP rzadko mówi się o przeznaczonych nań środkach finansowych. Przypomnił kapitalistyczny charakter gospodarki kraju przed 1939 r. i wyliczył, że tylko 20% przedwojennej własności należało do państwa. W trakcie swojego wystąpienia wskazał on, że w dwudziestoleciu międzywojennym nie stworzono w pełni gospodarki rynkowej i dlatego nie można było rozwinąć kraju bez dostosowania się do jego potrzeb. W konkluzji swojego wystąpienia prof. Badziak postulował przeprowadzenie badań porównawczych i zachowanie proporcji w ocenie roli i zasług pojedynczych osób.

Jako ostatni uczestnik tej sekcji wystąpił prof. dr hab. Wojciech Morawski ze Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie z referatem pt. *Tradycje gospodarcze II Rzeczypospolitej – dwaj patroni, dwa obrządki*. W swoim wystąpieniu wskazał on dwa wzorce gospodarcze funkcjonujące w Polsce międzywojennej. Za pierwszego „patrona” gospodarki II RP uznał Władysława Grabskiego,

który był rzecznikiem ekonomii liberalnej oraz równowagi gospodarczej, modelu otwartego na świat i nowe inwestycje. Zupełnie inne stanowisko reprezentował jego zdaniem drugi „patron” tego okresu – Eugeniusz Kwiatkowski, który utrzymywał, że gospodarka kraju ma być zamknięta na świat, a kraj będzie samowystarczalny. We wnioskach referent zaznaczył, że do tradycji Centralnego Okręgu Przemysłowego należy podchodzić ostrożnie, ponieważ było to doświadczenie wyjątkowe.

W dyskusji po zakończeniu tej części obrad głos zabrał m.in. wiceprezes Klastra Przemysłowego Dawnych Terenów Centralnego Okręgu Przemysłowego im. Premiera Eugeniusza Kwiatkowskiego, Jan Ludwik Banaszak. Podkreślił mocno, że właśnie ten okręg gospodarczy był budowany na amerykańskich wzorach. Za pomocą prezentacji multimedialnej przedstawił najważniejsze osiągnięcia techniczne, jakie powstały w czasie budowy COP. Wskazał na dużą rolę inwestycji w przemysł lotniczy.

Po krótkiej przerwie rozpoczęły się obrady sesji drugiej pt. *Uwarunkowania Centralnego Okręgu Przemysłowego*. Tę część poprowadził prof. dr hab. Kazimierz Badziak. Jako pierwszy wystąpił dr hab. Roman Macyra z referatem *Trzy próby industrializacji Polski: od COP-u po Gierkowskie otwarcie*. Zaproponował on spojrzenie na procesy uprzemysławiania ziem polskich po 1918 r. w kontekście trzech ścieżek industrializacyjnych, których wspólny mianownik, mimo odmienności ustrojów i systemów gospodarczych, stanowiły inicjatywa i aktywne uczestnictwo państwa. Były to: Centralny Okręg Przemysłowy, socjalistyczna industrializacja w latach 1950–1970 i socjalistyczna modernizacja realizowana między 1971 a 1980 r. Referent podniósł kwestię oceny ich efektywności. Zwrócił także uwagę, że kryteria ilościowe, w tym często ograniczone do danych ekonomicznych, wydają się niedostateczne do formułowania takich opinii i postulował rozszerzenie przyszłych analiz tego zagadnienia o odniesienie ich do pojęcia dobrobytu społecznego i wykorzystania wskaźników go opisujących.

Dr Krzysztof Popiński z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu w wystąpieniu pt. *Uwarunkowania ekonomiczne w rozwoju polskiego przemysłu zbrojeniowego w latach 1936–1939* zaprezentował kształtowanie się wydatków na obronę narodową w latach 1932–1938. Przeanalizował uwarunkowania finansowe, wydatki na obronność oraz wynikające z nich ograniczenia. Podkreślał, że rozwój zakładów zbrojeniowych zbudowanych w ramach COP był stymulowany przez zamówienia wojskowe. Przybliżył fakty dotyczące udzielenia kredytów z Wielkiej Brytanii i Francji na zakupy zagranicznego sprzętu wojskowego. Jednak – jak wyliczył – zaciągnięte pożyczki wywoływały strach przed inflacją i zadłużeniem, a ze względu na zbliżającą się wojnę przemysł zbrojeniowy nie mógł się w pełni rozwinąć.

Dr hab. Robert Jastrzębski z Uniwersytetu Warszawskiego zajął się zagadnieniami prawnymi powstania Centralnego Okręgu Przemysłowego. Podkreślił, że pierwsza regulacja prawna dotycząca terenów późniejszego COP pojawiła się w 1928 r. – było to rozporządzenie o ulgach podatkowych w tzw. trójkącie bezpieczeństwa. Dalsze prace – jak wskazał – wstrzymał kryzys gospodarczy.

Były one kontynuowane na przełomie 1936 i 1937 r. Aby rozkręcić koniunkturę i przyciągnąć zagraniczne inwestycje wprowadzono przepisy o ulgach podatkowych dla poszczególnych branż. Nawiązując do wystąpienia poprzednika, dr hab. prof. Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie Mirosław Klusek omówił kwestię ulg inwestycyjnych w Centralnym Okręgu Przemysłowym w świetle ustawy z 9 IV 1938 r.

Dr Marcin Szymański z Uniwersytetu Łódzkiego wygłosił krytyczny wobec polityki władz referat pt. *Kapitał prywatny w Centralnym Okręgu Przemysłowym na przykładzie inwestycji w Baranowie realizowanej przez Towarzystwo Akcyjne Pabianickich Fabryk Wyrobów Bawełnianych „Krusche i Ender” w Pabianicach*. Koncepcja powstania zakładu pojawiła się w 1936 r., a w kolejnym został zgłoszony akces do COP. Co znamienne, głównym czynnikiem zachęcającym do inwestycji stała się gwarancja ulg podatkowych oferowanych na terenie COP.

Jako ostatni w tej sesji wystąpił dr Adam Czmuchowski z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu z referatem poświęconym postaci patrona polityki gospodarczej Eugeniusza Kwiatkowskiego, czyli prezydenta Ignacego Mościckiego. Na początku swojego wystąpienia postawił pytanie o to, kim przede wszystkim był Ignacy Mościcki – politykiem czy naukowcem? W dalszej części starał się odpowiedzieć na to pytanie, przedstawiając biografię i osiągnięcia wybitnego chemika i prezydenta.

Kolejna, trzecia sesja zatytułowana została *Centralny Okręg Przemysłowy w świadomości społecznej* i koncentrowała się na związanej z budową COP działalności propagandowej. Jej moderatorem była prof. Cecylia Leszczyńska. Tę część obrad otworzył prof. Stanisław Kryński z Uniwersytetu Rzeszowskiego z referatem pt. *„Rzeszowskie” początki COP-u w reporterskim fleszu Melchiora Wańkowicza i Jerzego Ostrowskiego*. Referent przedstawił zapisy Wańkowicza jako wynik reporterskich podróży po terenach Centralnego Okręgu Przemysłowego, które pisarz odbył w latach 1937–1938 (*COP – ognisko siły*), a także dzieło Jerzego Ostrowskiego *Widły Wisły i Sanu*, zbiór reportaży na temat warunków życia mieszkańców przyszłego COP. Znalazło się tu miejsce również na analizę opisów literackich Rzeszowa w okresie rozpoczęcia związanych z COP inwestycji.

Jako drugi w tej części sesji wystąpił dr Jarosław Kinal z Uniwersytetu Rzeszowskiego, który zaprezentował referat pt. *Etapy budowania marki COP. Aspekty historyczne i społeczne*. Pokazał on, jak przebiegał proces budowania mitu marki COP oraz jego utrwalania za pomocą reportażu czy kronik filmowych, podzielił się również interesującymi danymi odnośnie do obecności tejże marki w popularnej wyszukiwarce internetowej Google.

W dalszej kolejności wystąpił dr hab. prof. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy Sławomir Kamosiński, który starał się przedstawić COP jako produkt miejsca i symbol uprzemysłowienia Polski. Zaprezentował wizerunek całego regionu w okresie przed rozpoczęciem prac budowlanych w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. Przypomniał najbardziej popularne określenia COP z tamtego czasu i ukazał dynamikę rozwoju regionu. W swoim

referacie odniósł się porównawczo do zakładów budowanych w tym samym czasie w Stanach Zjednoczonych oraz w Niemczech, przedstawił też proces kreowania etosu pracy, a także wyróżnił dziejową rolę COP.

Po zakończeniu wystąpienia prof. Kamosińskiego prof. Cecylia Leszczyńska dokonała podsumowania tej części sekcji. Otrzymała się również dyskusja na temat literatury przedmiotu dotyczącej Centralnego Okręgu Przemysłowego.

Drugi dzień obrad konferencji rozpoczęła sesja czwarta pt. *Miasta i fabryki COP*, którą poprowadził prof. dr hab. Wojciech Morawski. Jako pierwszy w tej części wystąpił dr Arkadiusz Rzepkowski z Uniwersytetu Łódzkiego z referatem pt. *Przemiany w strukturze społecznej ludności Centralnego Okręgu Przemysłowego w latach 1937–1938*. Referent wskazał w nim na wyraźny rozwój demograficzny oraz przemysłowy miast COP, zaprezentował liczbę mieszkańców w poszczególnych miastach. Przedstawił również ich strukturę społeczną, z której wynika, że w województwach dawnego COP nastąpił znaczny wzrost liczby robotników przy jednoczesnym zmniejszeniu się odsetka chłopów.

Następnie dr hab. prof. Politechniki Rzeszowskiej Grzegorz Zamojski przedstawił referat zatytułowany *Trzy lata z dziejów miasta. Rzeszów w latach 1937–1939*. Omówił on zmiany demograficzne zachodzące w związku z budową w mieście zakładów przemysłowych, przypomniał sylwetki ówczesnych prezydentów miasta. Zaprezentował nieznane dotąd projekty elewacji budynków przemysłowych – wytwórni silników Państwowych Zakładów Lotniczych, projekt budynku Fabryki Obrabiarek HCP czy też projekt budynku fabrycznego odlewni stropów inż. Zygmunta Rodakowskiego. Scharakteryzował projekt budowy osiedla Fabryki Cegielskiego w podrzeszowskiej wsi Zwiężczyca, a także podstawowe wydatki budżetowe szybko rozwijającego się miasta.

Następnym prelegentem był dr hab. Piotr Zawada z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, który przybliżył powstanie i rozwój Zakładów Chemicznych Organika Sarzyna, będących przykładem inicjatywy gospodarczej zrealizowanej w ramach COP. Referent omówił proces budowy fabryki w poszczególnych etapach. Szczegółowo zostały pokazane zniszczenia zakładu oraz dzieje fabryki w czasach PRL, a także po 1989 r.

Ostatnią referentką w tej części obrad była mgr inż. arch. Joanna Figurska-Dudek z Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu, która zaprezentowała referat pt. *Pionki i Nowa Dęba jako przykłady miast Centralnego Okręgu Przemysłowego – idea, historia a nowe możliwości rozwoju*. W swym wystąpieniu przedstawiła procesy związane z uprzemysłowieniem i rozwojem obu miast, wskazując zarówno na skalę zachodzących przemian, jak też na współczesną sytuację Pionek i Nowej Dęby. Z przedstawionych wyników badań wynika, że oba miasta nie wykorzystują w pełni swoich możliwości wpływających z dawnych procesów industrializacyjnych, jako przykłady udanych adaptacji infrastruktury postindustrialnej zostały zaprezentowane zaś parki przemysłowe w Kalundborgu w Danii i Ekopark w Queensland w Australii.

Moderatorem ostatniej części zatytułowanej „*Okruchy*” *copowskich tradycji po II wojnie światowej* był prof. dr hab. Grzegorz Ostasz z Politechniki

Rzeszowskiej. Jako pierwsza w tej sekcji wystąpiła dr Małgorzata Lechwar, która przedstawiła referat pt. *Klasy w procesie tworzenia ekosystemu innowacji obszarów przemysłowych*. Zostały w nim omówione zasady działania klastra przemysłowego, a także korzyści z tego płynące. Prelegentka jako przykład klastra funkcjonującego w województwie podkarpackim przywołała nawiązującą do tradycji COP Dolinę Lotniczą, zwróciła również uwagę na negatywne skutki działania polityki klastrowej.

Następnie wystąpił mgr Łukasz Paprotny ze Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie z referatem pt. *Tarnobrzegi Okręg Siarkowy – młody czy stary okręg przemysłowy?* Na wstępie przedstawił inwestycje realizowane w ramach COP w Tarnobrzegu i jego okolicy. Omówił także genezę odkrycia złóż siarki w 1953 r. w okolicach Mokrzeszowa (obecnie dzielnica Tarnobrzega) i historię uruchomienia kopalni, która przyczyniła się do rozwoju miasta. Negatywnym skutkiem tych inwestycji była degradacja środowiska naturalnego i pojawienie się problemów zdrowotnych mieszkańców Tarnobrzega i okolic. Gdy wydobywanie przestało się opłacać rozpoczął się proces wygaszania i likwidacji kopalni. W podsumowaniu mgr Paprotny wskazał na pewien paradoks polegający na tym, że Okręg Tarnobrzegi metrykalnie był stosunkowo młody, ale w innej perspektywie był „stary”, czego symptomem był szybki proces technologicznego „starzenia się” obiektów przemysłowych.

Jako ostatni w tej części głos zabrał dr hab. prof. UR Paweł Grata, który przedstawił referat nieobecnego na konferencji prof. dr. hab. Mariana Marka Drozdowskiego pt. *Pozytywne i negatywne efekty budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego*, stanowiący zbiór refleksji tego znanego badacza okresu międzywojennego na temat skutków podjęcia w 1937 r. realizacji projektu Centralnego Okręgu Przemysłowego.

W podsumowującej przebieg obrad dyskusji prof. Cecylia Leszczyńska zauważyła, że nadal trudno jest jednoznacznie ocenić rolę i znaczenie COP, bo proces budowy tego okręgu przemysłowego nie został ostatecznie domknięty. Kwestią kontrowersyjną było np. lokowanie inwestycji w „szczerym polu”. Badaczka dowodziła, że wciąż brakuje analizy porównawczej z podobnymi okręgami wybudowanymi w tym samym czasie na świecie. Badania komparatystyczne – zdaniem prof. Leszczyńskiej – pomogłyby otworzyć nowe perspektywy oceny COP na tle ówczesnego świata. W dyskusji głos zabrali również: prof. Wojciech Morawski, dr Krzysztof Popiński i dr Małgorzata Lechwar, a w jej trakcie zgłoszono pomysł zorganizowania konferencji z udziałem naukowców niemieckich, dotyczącej wojennych losów Centralnego Okręgu Przemysłowego. Oficjalnego zamknięcia dwudniowej konferencji naukowej dokonał prof. Grzegorz Ostasz, który podkreślił wyraźnie utrzymujący się wpływ Centralnego Okręgu Przemysłowego na teraźniejszość i poparł ideę organizacji kolejnej konferencji, tym razem wspólnie z naukowcami niemieckimi.

Konferencja naukowa „80 lat Centralnego Okręgu Przemysłowego. Od projektu Eugeniusza Kwiatkowskiego do procesów modernizacyjnych początku XXI wieku” dowiodła, że problematyka ta wciąż wymaga systematycznych, interdyscyplinarnych badań i włączania nowych kontekstów gospodarczych,

politycznych, społecznych i militarnych do tworzonego dotychczas w historiografii obrazu Centralnego Okręgu Przemysłowego i jego znaczenia dla rozwoju gospodarczego objętych nim terenów.

Bartosz Pasterski
Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Historii